

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

Ніна Грозан
(м. Сімферополь)

УДК 81'367

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ПРИЛЯГАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено комплексному описові прилягання як різновиду підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. Проаналізовано історію становлення теорії прилягання в сучасній лінгвістиці, напрями еволюції поглядів на природу прилягання, її сучасний стан; схарактеризовано прилягання за морфологічним виявом головного й залежного складників, окреслено структурно-семантичні різновиди прилягання в сучасній українській мові, описано закономірності сполучуваності і засоби вираження головного та залежного компонентів, дефіновано цей різновид підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, розкрито сутність відмінкового і власне-прилягання, з'ясовано особливості вияву граматичної форми прилягання.

Ключові слова: речення / висловлення, передбачуваність, непередбачуваність, обставинні відношення, семантичні і синтаксичні відношення, синтаксичний зв'язок, прилягання.

Прилягання як особливий різновид підрядного зв'язку було виділили вчені пізніше, ніж узгодження та керування, аналізуючи його в межах керованих форм. О. Х. Востоков [9], відзначаючи відмінність його від керування, включив зв'язок незмінних слів з іншими словами в узгодження. Ф. І. Буслаєв [2] уперше висловив думку про особливості зв'язку незмінних слів і форм слів, про необхідність відмежування його від узгодження та керування, пропонуючи виділити його в самостійний різновид підрядного зв'язку, але не запропонував назви для нього.

Об'єктом роботи є прислівникові, дієслівні, прийменниково-відмінкові, безпрійменникові форми як виразники різних відношень на рівні словосполучень.

Мета дослідження – установити типологічні ознаки прилягання, з'ясувати його класифікаційні ознаки, функційний потенціал і семантичну ємність у сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати типологічні ознаки прилягання як одного з різновидів підрядного прислівного синтаксичного зв'язку;
- 2) схарактеризувати семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові;
- 3) описати морфологічне вираження прилягання в сучасній українській мові;
- 4) запропонувати критерії розмежування прилягання й слабого керування.

Своєрідність зв'язку незмінних слів і форм слів з іншими словами відзначив свого часу О. О. Потєбня [18]. Термін «прилягання» був уведений пізніше Д. М. Овсяннико-Куликовським [13]. О. М. Пешковський визначав цей зв'язок за принципом, що виключає

третій: «Прилягання є таке підпорядкування, яке не є ні керуванням, ні узгодженням» [16, с. 61].

Проте О. М. Пешковський не показав специфіки прилягання, його відмінності від інших різновидів підрядного зв'язку. Досі цей зв'язок вчені визначали по-різному. Одні мовознавці традиційно вважають прилягання одним із різновидів підрядного зв'язку, інші виводять його за межі підрядного зв'язку. По-різному вирішують і питання засобів вираження підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. В. В. Виноградов вважає прилягання різновидом підрядного зв'язку. На його думку, прилягання – такий різновид синтаксичного зв'язку, коли залежність одного слова від іншого репрезентовано не флективними змінами прилеглого слова, не його формами, а лише його розташуванням, його змістом, несамотійним характером вираженого ним граматичного відношення [4, с. 23]. У визначенні прилягання В. В. Виноградов називає й граматичні засоби, за допомогою яких реалізовано цей зв'язок. Таким засобом він вважає порядок слів. До підрядного зв'язку прилягання відносить більшість сучасних синтаксистів. Однак деякі дослідники у визначенні прилягання підкреслюють лише семантичну, а не граматичну залежність прилеглого слова, і на цій підставі не вважають цей зв'язок підрядним. Зокрема, Г. О. Золотова вказує, що при приляганні «поєднання двох елементів засновано не на граматичному підпорядкуванні, а на смисловій координації синсемантичності поєднаних елементів. Можна назвати цей тип зв'язку єднальним, на відміну від підрядного» [10, с. 55].

З-поміж єднальних Г. О. Золотова розрізняє два різновиди: складання і прилягання. На її думку, потреба в цьому зв'язку однібочна: його потребує тільки головне слово. Найтиповішою частиною мови, що прилягає до інших слів, є прислівник. Ця частина мови за своєю природою має несамотійний характер виражених нею граматичних значень: вона позначає ознаки дій, якостей, предметів [10]. Тому прислівники, вступаючи у зв'язок з іншими словами, задовольняють потребу в ній не тільки залежного слова, але й власну. Прислівники (й інші прилеглі слова і форми слів) у комунікації не функціують самотійно, а як керовані й узгоджувані форми слів, беруть участь у ній, підпорядковуючись головному слову, напр.: *Він навіть сам собі не сказав би вголос, що наступної ночі вирушає в дорогу – з насиджених лебединських місць вони переходять ближче до Чорного лісу й Холодного Яру...* (В. Шкляр); *Ясним, не загидженим тільки й зоставсь отой острівець собору вгорі, над Слькою, чистотою та високістю навіював і на неї чистоту спокути, відчуття провини і подмух якихось непевних надій...* (О. Гончар).

У підкреслених словосполученнях між головними й прилеглими словами двобічна залежність: і головні, і залежні компоненти однаково потребують один одного.

Прилягання – такий підрядний зв'язок, при якому залежність незмінних слів (і форм слів) зумовлена несамотійністю виражених залежним компонентом граматичних значень, його розташуванням, семантикою. Прилягають незмінні слова і форми слів: прислівник (*прийти надвечір, їхати швидко, розмістити вгорі*), дієприслівник (*йти співаючи, працювати сидячи*), інфінітив (*прийшов відпочивати, залишився ночувати*), незмінні прикметники (*портфель хакі, костюм індиго*), незмінні присвійні займенники (*її шапка, його будинок*), фразеологізми фіксованої форми (*жити душа в душу, бігти не чуючи ніг*).

У ролі головного слова виступають різні самотійні частини мови. Найрізноманітніші за структурою **субстантивовані словосполучення**, утворені за допомогою прилягання. Залежними компонентами в них можуть бути незмінні присвійні займенники (*його брат, її книга*), незмінні прикметники (*рюкзак хакі; фарба індиго*) тощо. Ці слова і форми слів

визначають тільки іменники. Напр.: *Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона [хмара] над розтрісканою землею* (З. Тулуб); *Жінка так пильно й з такою тривогою дивилась на мужчину, ніби його відповідь вирішила питання її життя й смерті* (М. Хвильовий). До іменника може прилягати **інфінітив**: *прагнення змінити (життя), здатність малювати, бажання жити* тощо. Напр.: *Є, звичайно, й це. Отрута кар'єризму, самозасліплення, бажання будь-що керувати собі подібними...* (О. Гончар); *У полковника Тица, що перебував у стані надзвичайного нервового напруження, з'явилося бажання застрелити генерала, але маузер був геть у болоті, руки в болоті, і рух так і лишився недовершеним, і Тиц, зіпивши зуби, раптом почав дрібно тремтіти в нападі м'язового пароксизму* (О. Довженко). У подібних словосполученнях функцію головного слова можуть виконувати віддієслівні і відад'єктивні іменники (*здатність, можливість, сміливість* тощо): *Мимохідь кинуте кимось слово, добре або глумливе, дайня чиясь випадкова ласка або ніби зовсім маленька образа: кривда чи, навпаки, підтримка – чому, вони мають здатність оживати?* (О. Гончар); *Граф Елленберг узяв на себе сміливість одлучитись на півгодини з свята* (В. Винниченко).

У сучасній українській мові поширені словосполучення, структуровані іменниками із залежним прислівником. У ролі головного слова в них виступають не тільки віддієслівні іменники *погляд, напрямок, огляд, розмова* тощо, але й іменники з конкретно-предметним значенням (*рука, голова, очі, будинок* тощо), напр.: **Читання вголос** – *це особливий, особистий та інтимний досвід, обмін чимось ще – крім книги і голосу, чимось таким, що твориться тільки під час читання вголос, існує тільки під час читання вголос, а от означає чомусь значно більше, ніж просто читання вголос* (К. Бабкіна); *На вашому поверсі в третьому вікні зліва – міномет* (О. Гончар).

Як справедливо зазначав В. В. Виноградов, словосполучення ці становлять, безсумнівно, новий етап в еволюції граматичної системи мови в XIX-XX ст. [5, с. 303].

У сучасній українській мові словосполучення, побудовані за моделлю «іменники + прислівник», багаточленні й різноманітні. Творення їх відбувалося поступово. Одні з них були відомі в мові XIX ст., деякі (із залежними прислівниками зі значенням кількості) виникають лише з другої третини XX ст. До іменників не прилягають якісно-означальні прислівники, утворені від відповідних прикметників. Пор.: *добре знати – добрі знання; швидко бігти – швидкий біг, цікаво займатися – цікаве заняття*. Інші розряди прислівників вільно прилягають до іменників: якісно-обставинні прислівники зі значенням способу дії (*макарони по-флотськи, кава по-турецьки* тощо): *До найстаріших способів заварювання цього напою зараховується запарювання кави по-турецьки, яка кілька разів заварюється в турці* (Українська правда. - 05.07.2016); кількісні прислівники (*двічі лауреат, прогулянка вдвох* тощо): *Кінна прогулянка вдвох – це можливість зануритися в красу природи* (Високий замок. - 02.07.2016); обставинні прислівники зі значеннями місця, часу й ін. (*зустріч увечері, дорога ліворуч* тощо): *Дорога ліворуч вела до Черкас* (Про все.ck.ua - 14.10.2015). До іменника прилягають і фразеологізми фіксованої форми (*побачення віч-на-віч, робота абияк, працівник на всі сто*): *Водночас, необхідно правильно розуміти, що метою цих заходів є результативна злагоджена робота пліч-о-пліч із сусідами, друзями* (Плесо.org - 23.04.2016).

До дієслів прилягають дієприслівники, інфінітиви, прислівники всіх розрядів і фразеологізми фіксованої форми: *прагнути малювати, хотіти відпочивати, весело відпочивати, розмовляти голосно, дивитися вдаль, повернутися пізно, зменшити втричі, двічі переробляти, грати сидячи, жити за три земель* та ін. Напр.: *Сивоока віслюк довіз*

благополучно до Влахернів, там у нього десь, видно, були свої справи, бо по крутій вуличці вгору до садиби Агапіта Сивоокові довелося дертися вже самому – віслук **залишився стояти** коло куца з гарними фіалковими квітками (П. Загребельний); **Тоді наказав будувати** через Саву міст (П. Загребельний).

Варто зазначити, що до дієслів можуть прилягати не всі дієприслівники, а лише ті, які трансформувалися в прислівник. Ступінь семантичного відходу від дієслівних лексем в адвербіалізованих дієприслівників може бути різний – більший (при функційно-семантичній адвербіалізації: Напр.: *учити жартома*) і менший (при функційній адвербіалізації. Напр.: *говорити посміхаючись; йти хитаючись; сидіти згорбившись*): *Садок вишневий коло хати, Хруці над вишнями гудуть, Плугатарі з плугами йдуть, **Співають ідучи** дівчата, А матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко); *Їхня найбільша підлість у тому, що вони можуть **отаке говорити посміхаючись*** (М. Бажан).

До прикметника можуть прилягати прислівники, фразеологізми з фіксованою формою та інфінітиви: *зовсім новий, по-осінньому похмурий, рожеві збоку (хмари), здатний на всі руки, схильний перебільшувати* тощо. Правда, тут є й обмеження на сполучуваність, оскільки не всі розряди прикметників можуть поширюватися інфінітивами й окремими групами прислівників. Якісно-означальні, кількісні й якісно-обставинні прислівники не вживають при відносних і присвійних прикметниках. Інфінітив прилягає до предикативних прикметників, дієприкметників зі значенням стану: *готовий вірити, здатний думати, гідний прийняти* тощо. Напр.: *Відважний і великодушний, він ладен **віддати життя** за бойове побратимство, козацькі звичаї* (В. Неділько); *І рушив Гайка-Хвіст із місця якимсь дивовижним пострібом, яким зближаються дикі звірі до своєї жертви, що вже **не здатна боротися** і має стати певною здобиччю* (Т. Осьмачка). До слів категорії стану прилягають прислівники й інфінітиви: *дуже важливо, щиро шкода, пора кінчати, необхідно знати* й ін. Напр.: *І чиясь лагідна рука лоскоче, щоб розбуркати тебе, бо ж справді **пора виганяти**, скоро сонце зійде, вже он небо грає зорею...* (О. Гончар); *Хомі **треба було йти** південніше, до своїх* (О. Гончар). З прислівниками на рівні прилягання можуть поєднуватися тільки прислівники окремих розрядів: *десь далеко, дуже цікаво (знати), десь внизу* й ін. Напр.: *Лише за спиною, **десь далеко**, зелене громаддя гір погуркувало глухим громом* (О. Гончар); *Хома сидів **глибоко внизу**, закинувши ногу за ногу, тримаючи автомат на колінах, і просторікував* (О. Гончар).

Учені [3; 16] називають різні засоби вираження зв'язку слів при приляганні. На думку окремих дослідників, зв'язок між словами при приляганні виражається лише змістом, лексично [3]. Вони відмовляють приляганню в граматичних засобах вираження зв'язку. Інші вчені називають, поряд зі змістом, і граматичні засоби зв'язку при приляганні. А. Г. Руднев вважає, що «обов'язковою умовою для прилягання є не тільки семантична залежність і сусідство двох слів, а й незмінність прилеглого слова» [22].

О. М. Пешковський як показник зв'язку при приляганні називає інтонацію, порядок слів і лексику [16]. Деякі автори основним засобом вираження зв'язку при приляганні вважають незмінність залежного компонента і зміст. Є думка, що «прилягання – це такий зв'язок, при якому незмінні слова ... або незмінні форми слів ... залежать за змістом від слів тієї чи тієї частини мови» [10, с. 58–59]. Г. О. Золотова вважає [10], що на докомунікативному рівні цей зв'язок виражений порядком слів і граматично синтезованою інтонацією. Граматично-синтезована інтонація характерна для речення, у словосполученні основним засобом вираження зв'язку між компонентами при приляганні є порядок слів.

Прилеглі слова розташовуються контактено з головним словом, і часто контактність не порушено при включенні словосполучення в речення. Напр.: *Якщо зовсім пізно повертались, то вчитель брав школярську нашу бригаду до себе ночувати...* (О. Гончар); *Тим часом велетенське османське військо обступило Буду, і Сулейман послав до Ізабелли гонців, яким звелено було передати, що мусульманський закон не дозволяє султанові відвідати її особисто, тому хай приїде до нього сина в супроводі вельмож, які хоробро обороняли столицю від австрійців* (П. Загребельний); *І яке щастя, що він так гаряче й ніяково сказав «Трудо!»* (В. Винниченко).

До того ж, для словосполучення строго закріплено препозитивне або постпозитивне розташування залежного компонента, що визначається належністю залежного складника до тої чи тої частини мови. Прислівники якісно-означальні та кількісно-означальні розташовуються зазвичай у препозиції щодо головного слова: *дуже добре, вдало прокоментувати* та ін. Напр.: *Вона тебе дуже добре розуміє* (В. Винниченко); *Не соромлячись, хвалиться перед друзями, як він вдало Віруньку вибрав, не так це просто, мовляв, вибрати, а він зумів* (О. Гончар).

Препозитивно вживають й обставинні прислівники при прикметниках, прислівниках, словах категорії стану. Напр.: *Десь аж із Гупалівщини придибуляли старезні бабусі у темних хустках, не розчули той дзвін із таблицею, та по-своєму чутку перетлумачили: по-їхньому виходило, нібито з міністерства мають сьогодні приїхати собор відкривати...* (О. Гончар); *Припав до душі йому той Зевес, кілька разів повторив; а коли до діла дійшлося, тобто до чарки, то сам зовсім не по-зевесівському повівся, тільки руками жалібно розвів: інфаркт* (О. Гончар).

При іменниках і дієсловах залежні обставинні прислівники стоять після головного слова. Напр.: *І хоч Тихон категорично відмовився стріляти не дозволену законом божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно* (О. Довженко); *Бо з хуторів вони повертаються восени, хоч босі, зате щоразу в нових брилях* (О. Гончар). При дієсловах й іменниках в постпозиції розташовуються й обставинні прислівники: *повернення назад, поїздка ввечері, приїзд опівдні, зробити вчасно, сказати спересердя* та ін. Напр.: *Напрямок північ – південь визначався найкоротшою тінню, яку сонце кладе опівдні* (П. Загребельний); *Роксолана зажадала у Селіма фірман про звільнення угорців і забезпечення їхнього повернення додому* (П. Загребельний). При прислівниках, словах категорії стану обставинні прислівники зазвичай розташовані в препозиції, напр.: *надто далеко, завжди вчасно*. Напр.: *Сулейман надто добре знав своїх яничарів, щоб не вдовольнити їхніх вимагань* (П. Загребельний); *Бо з людьми скрута, майстрів недобір, одне слово, дуже вчасно тебе Індія відпустила* (О. Гончар). Якщо головне слово виражене самостійною частиною мови, залежний інфінітив зазвичай перебуває в постпозиції: *бажання працювати, готовий сміятися, почати говорити, шкода розлучатися* тощо. Напр.: *Мав намір викрасти поламаний віз* (Л. Мартович); *Бо війни - це та ж пиха, егоїзм, владолюбство, прагнення когось розчавити, підтоптати...* (О. Гончар). Дещо іншими є випадки, коли інфінітив у препозиції прилягає до слів категорії стану. Напр.: *У вчинку Заболотного Тамарі далеко не все було ясно, їй і зараз ще важко збагнути, чому він не вагався, чому від першої миті Заболотний уже знав, як йому поведеться перед лицем нещастя, і робив усе так упевнено, наче його спрямовувала якась непохибна магічна сила* (О. Гончар); *Треба вірити в людей, Іване Маркеловичу, – весело сказав тоді Заболотний* (О. Гончар) (безособове речення з предикативним членом, структурованим словом категорії

стану і прилеглим до нього постпозитивним інфінітивом). Переміщення інфінітива в препозицію призводить до трансформації односкладного речення у двоскладне. Сам інфінітив у цьому разі посідає вже позицію підмета й утворює зі словом категорії стану не прислівний, а реченневий зв'язок (співв'яз). Пор.: *Співати заборонено* (О. Гончар); *Хоч ходити в цю рань ще й не дозволено, але хіба дядька що-небудь спинить?* (Є. Гуцало).

Прилегли фразеологізми фіксованої форми розташовуються після іменників, прикметників і дієслів: *господар так собі, працювати абияк* тощо. Напр.: *Живуть душа в душу, біля їхнього двору, ніби знак ідилічної згоди в сімействі, під навислим цвітом акації - лавиця чепуренька, зручна, з бильцем* (О. Гончар); *От пан Рінкель заробляє в поті чола свій хліб: бере хабар од клієнта противної сторони* (В. Винниченко). Місце незмінних присвійних займенників *його, її, їхній* у препозиції щодо головного слова: *його будинок, її портфель* та ін. Напр.: *Оце його мати* (О. Довженко); *Уся її маленька постать неначе линула в холодному повітрі, і сива її голова, похилена набік, торкалася передвесняних хмар* (О. Довженко).

Деякі автори, зокрема О. Б. Сиротиніна [23], вважають прилягання слабким зв'язком, оскільки він не має морфологічного вираження. З цим повністю погодитися не можна. Прилягання неоднорідне за своїм характером. Ще О. М. Пешковський зауважив різний ступінь «сили» цього зв'язку [16, с. 337–338]. В. А. Белашапова розрізняє «тісне» і «нетісне» прилягання [1, с. 273]. Тісним є прилягання інфінітива до дієслова. Деякі семантичні групи дієслів не вживають без залежного інфінітива. Це стосується модальних дієслів зі значенням *бажання, прагнення, наміру* тощо: *хочу працювати, можу виконати, бажаю повернутися* та ін. Напр.: *Я хочу битися з тобою особисто* (О. Довженко); *Можу тобі дати* (О. Довженко).

Не вживають без інфінітивів і фазові дієслова зі значеннями початку, продовження й закінчення якої-небудь дії на кшталт *почати, продовжити, закінчити*. Напр.: *Тепер вона поїхала додому, а я продовжую дивитися докола себе мовби її очима* (П. Загребельний); *Умгу, - непевно відбуркнув Борис, лякаючись, що Валерій почне розпитувати про його неіснуючу дружину* (П. Загребельний). У низці випадків прилеглий інфінітив допомагає розрізняти різні значення дієслова. Як зазначав О. М. Пешковський, виходять особливого роду інфінітивно-перехідні дієслова, і прилягання інфінітива при них настільки ж сильне, як і найсильніше керування [16, с. 333]. Пор.: *продовжував рух і продовжував рухатися*.

Прилягання інфінітивів до дієслів зі значенням руху факультативне. Усередині речення такі інфінітиви є другорядними членами – обставинами мети. Пор.: *Тоді чотири українських фронти відокремились від своєї техніки з самою лише легкою зброєю й пішли наперекір стихіям і воєнним доктринам громити ворога й гнати його так, як не гнав ще ніхто ніколи* (О. Довженко); *Поїхали купатись і втонули – ось що про них подумують у радгоспі* (О. Гончар). Тісним є прилягання так званого об'єктного інфінітива до каузативних дієслів *просити, наполягати, радити* тощо в конструкціях на кшталт *Хто вас просив гукнуть на зборах оте страшне число?* (О. Довженко); *Ад'ютант-таджик відповів, що «хазяїн» зараз у сусідньому бліндажі у майора Воронцова, і порадив зайти туди* (О. Гончар). Прилягання інфінітива до іменників і прикметників теж є тісним, оскільки обмежене коло іменників і прикметників, здатних поширюватися цією формою дієслова. З інфінітивом утворюють словосполучення іменники, співвідносні з модальними дієсловами (*бажання виїхати, прагнення дізнатися, вміння співати* та ін.), а також утворені від прикметників (*здатність працювати, готовність виконати*). Напр.: *Звичайно, готовність*

до самопожертви, голос сумління, диктат духу – речі дзвінки, але для нашого часу, запевняю вас, це не звучить... (О. Гончар).

Ще вужче коло прикметників, що утворюють словосполучення із залежним інфінітивом. Як зазначає М. М. Прокопович [20], тут можуть бути прикметники, що визначають предмет за його станом: *готовий працювати, схильний перебільшувати, гідний очолити* тощо. Напр.: *Він був би **готовий взятися** з комбатом за барки, доводячи, що мінометники дефіцитні і місце Шовкуна – біля «самовара»* (О. Гончар); *Ти везеш ці скромні дари природи додому, щоб присмачити ними не зовсім солодке життя своїх ближніх, а, замість вдячності, за твої ж роздобутки рідний твій батя **готовий** в зашийок **гнати** свою дитину з двору...* (О. Гончар).

Тісним варто визнати прилягання прислівника на -о до дієслів, які без них не можуть розкрити своє лексичне значення, пор.: *чітко говорити, спокійно відпочивати, добре працювати, погано спати*. Напр.: *Бачу, ви, Хаєцький, **погано зрозуміли** свої командирські функції* (О. Гончар); *Бо ти ж її **добре налякав** учора в садку* (О. Гончар). Словосполучення такого роду паралельні субстантивним словосполученням з обов'язковим узгодженням. Пор.: *чітко висловлюватися – чітке висловлення, швидко їхати – швидка їзда, весело відпочивати – веселий відпочинок*.

Прилягання фразеологізмів до іменників, дієслів та інших частин мови теж не тісне. Напр.: *Піду і я **світ за очі**...* (М. Коцюбинський); *І він вигорнув з-поза себе Сивоока, а той, замість пручнутися, слухняно вийшов наперед і **опинився віч-на-віч** з тим чудом* (П. Загребельний). У субстантивних словосполученнях із залежними обставинними прислівниками відношення синкретичні – означально-обставинні (з відтінками місця, часу, причини, мети, способу дії): *дорога праворуч; наказ зверху*. Пор.: *Команда **зліва** сильніше, у неї відомий тренер* (Зік.Іа - 30. 03. 2017); *Коли ти на дні, то **дорога вгору** – це єдиний вихід* (День. - 23. 01. 2003). У дієслівних словосполученнях з прислівниками виражаються обставинні відношення з різними відтінками – способу дії, місця, часу, причини тощо: *писати швидко; їхати верхи; повернутися пізно*. Пор.: *Вчора вийшов мій на село, вже сонце сідало, коли **скаче щось верхи*** (М. Коцюбинський); *Все **сталось так несподівано й швидко**, що люди закаменіли* (М. Коцюбинський). Обставинні відношення передаються і в поєднаннях на кшталт «дієслово + фразеологічна одиниця фіксованої форми»: *стояти на власних ногах; тримати в полі зору; тримати в пазурах*. Напр.: *Гладити по голові та **тримати біля спідниці?*** (М. Коцюбинський).

У дієслівних словосполученнях із залежним інфінітивом можуть бути виражені об'єктні й обставинні відношення: Напр.: *Іван теж кував коня, шукав вина і потім **поїхав доганяти** своїх* (О. Гончар); *Дід-провідник зупинився, **наказав усім залазити** в комиші, скласти свої клунки й бути напоготові, а сам десь зник* (М. Коцюбинський). Відношення до дії характерні для поєднань з інфінітивом дієслів у модальному або фазовому значенні як головного слова, зв'язок у них – тісне прилягання. Такі словосполучення в реченні виконують функцію складеного дієслівного присудка: *Я **не можу зберігати** партійну таємницю* (О. Довженко); *Я з долею **лукавити не можу*** (Д. Шупта); *Тільки ти, хоч важко, все одно **Можеш** хвилювання і тривогу **Тамувать*** (Д. Шупта).

В ад'єктивних словосполученнях із залежними прислівниками різних розрядів, крім обставинних, відношення означальні, напр.: *Вони були **дуже різні**, але всі однаковою мірою делікатні й винятково чемні* (О. Довженко). В ад'єктивних словосполученнях із залежними обставинними прислівниками в значенні часу і місця відношення обставинні. Напр.: *А дід*

каже, що **колись комарі були великі...** (О. Довженко); *Софійка з Сенчиком просиділи над тим станційним трофеєм до півночі, напружено чатували від нічних шерхотів рідну хату, що вся **тепер була переповнена** іншим життям – клопатами про льотчика* (О. Гончар).

В ад'єктивних словосполученнях із залежним інфінітивом відношення об'єктні, але в них є обмеження з боку головного слова: *Слони під троном стоять спокійно й покірливо, зате орли з нашорошеними крилами сторожко втуплені в того, хто наближається, так і **готові зірватися, стрибнути** навстріч, хижо кльонуть своїми безжальними дзьобами* (П. Загребельний). У словосполученнях із головним словом категорії стану і залежним інфінітивом виражаються відношення до дії. Такі поєднання синтаксично нероздільні і виконують у безособовому реченні функцію головного члена: *Шкода, що **не можна порівняти** їх уповні* (М. Хвильовий); *Я **тепер** розумію, чому в таких муках народжується мій роман, – його **не треба писати*** (М. Хвильовий). Словосполучення із залежними прислівниками виражають означальні відношення із значенням кількості. Напр.: *Товариш Хрущ вже зовсім кладе голову на плече і непомітно киває їй пальцем... **тепер** уже на Марченка: при ньому цього **ніяк не можна говорити!*** (М. Хвильовий); *Йти було далеко, чи **принаймні так** їм тоді здалося, вони **дуже довго йшли**, ледве плутали дитячі ноженьята в бур'янах* (О. Гончар). У прислівникових словосполученнях відношення можуть бути означальними з відтінками порівняння, кількості тощо: *по-осінньому сумно; удвічі краще; по-весняному тепло*. Напр.: *Зблякли димчасті хмари летіли над полем **по-осінньому низько і швидко*** (О. Гончар); *Розігріті ліси, теплі поля дихали **по-весняному вільно**, струмували в небо прозорими цівками марева* (О. Гончар). У поєднанні з обставинними прислівниками репрезентовано відношення обставинні: *пізно вночі; десь далеко*. Напр.: *Вже хтось і **десь голосно** і викликаюче зареготав, але товаришка Люся раптом загубила вигляд хижака* (М. Хвильовий); *Так буває перед грозою, коли замирають дерева і **десь далеко синіє** грізний тайфун* (М. Хвильовий).

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні типологічних виявів інших різновидів підрядного прислівного синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – Москва : Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев ; [вст. статья И. Кузьминой и др.]. – Москва : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учеб. для вузов] / Н. С. Валгина. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Высшая шк., 1991. – 431 с.
4. Виноградов В. В. Грамматика русского языка. Синтаксис. В 2-х т. / В. В. Виноградов. – Москва, 1954. – 444 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – [3-е изд., испр.]. – Москва : Высшая школа, 1986. – 640 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку / М. О. Вінтонів // Українська мова і література. – 2017. – № 2. – С. 3–7.

8. Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві / Ю. В. Вольська // Вісник Житомирського державного університету. – 2004. – № 19. – С. 230–234.
9. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – Санкт-Петербург : [б. и.], 1831. – 408 с.
10. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1973. – 352 с.
11. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – Київ : Вища школа, 1986. – 275 с.
12. Новікова О. О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Новікова. – Донецьк, 2006. – 20 с.
13. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – [2-е изд., исп. и доп.]. – Санкт-Петербург : Овсяннико-Куликовский, 1912. – 322 с.
14. Петерсон М. Н. Очерк синтаксиса русского языка / М. Н. Петерсон. – Москва ; Пг. : Госиздат, 1923. – 131 с.
15. Петрянкина В. И. Функционально-семантический аспект интонации : [монография] / В. И. Петрянкина – Москва : Изд-во УДН, 1988. – 192 с.
16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
17. Пономарьова Л. В. Дефініції обставинних конструкцій у поглядах лінгвістів XVIII–XX століття / Л. В. Пономарьова, Г. Ю. Бурлакова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 53. – С. 39–41.
18. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – Москва : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
19. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – Київ : Вища школа, 1971. – 192 с.
20. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : [монография] / Н. Н. Прокопович – Москва : Просвещение, 1966. – 399 с.
21. Розенталь Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. – Москва : Айрис-Пресс, 2013. – 448 с.
22. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – Москва : Высш. шк., 1963. – 364 с.
23. Савченко А. Н. Принципы классификации членов предложения / А. Н. Савченко // Соповещания языковедов Юга России и Северного Кавказа по вопросу о членах предложения. – Ростов-на-Дону : Ростовский н/Д. гос. пед. ин-т, 1959. – С. 14–15.
24. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – Москва : Высшая школа, 1980. – 141 с.

Грозьян Н. Ф. Функционально-семантическое выражение примыкания в современном украинском языке

Статья посвящена комплексному описанию примыкания как разновидности подрядной присловной синтаксической связи. Проанализирована история становления теории примыкания в современной лингвистике, направления эволюции взглядов на природу примыкания, ее современное состояние; охарактеризовано примыкание по морфологическому проявлению главного и зависимого компонентов, определены его структурно-семантические разновидности в современном украинском языке, описано закономерности сочетаемости его компонентов и средства выражения отношений,

уточнены основные признаки примыкания, раскрыта сущность надежного и собственно-примыкания, выяснены особенности его проявления грамматической формы. Особое внимание уделено примыканию по типу синтаксической связи между главным и зависимым компонентами. Предложены трансформационные модели примыкания в современном украинском языке, значительное внимание уделено анализу критериев и методов анализа надежного примыкания и слабого управления в современном украинском языке.

Детализированы особенности реализации синтаксической связи на уровне надежного и собственно-примыкания и средства выражения семантических отношений, а именно: форма слова, порядок слов, синтаксическая интонация (в частности паузация). Предложены критерии и методы различения синкретических отношений на уровне надежного примыкания и слабого управления в современном украинском языке.

Hrozian N. Functional semantic expression of contiguity in the contemporary Ukrainian language

The paper is devoted to the description of contiguity as a variety of subordinate adverbial syntactic connection. It analyses the history of contiguity theory being settled in current linguistics as well as the evolution of perspectives on the nature of contiguity and its current state. It also presents a characterization of contiguity by the morphological expression of the main and a dependent component, an outline of structural semantic kinds of contiguity in the contemporary Ukrainian language, a description of compatibility regularities of its components and the means to express the relationship on a contiguity level, as well as a definition of this kind of subordinate adverbial syntactic connection. The paper specifies the concept of case and proper contiguity and determines the peculiarities of the grammatical form of contiguity expression. A special focus is made on contiguity by the type of syntactic connection between the main and dependent components with subsequent consideration of functional expression of phrase components. The author suggests transformation models of contiguity in the contemporary Ukrainian language, with a close consideration of the analysis of differentiation criteria and methods of case contiguity and weak government patterns in the contemporary Ukrainian language.

The author presents a detailization of peculiar aspects of the implementation of syntactic connection at the level of case and proper contiguity and the expression means of semantic relationships, and namely word form, word order, syntactic intonation (in particular, making pauses). The latter form of the expression of subordinate adverbial syntactic connection has been studied in particular detail, as traditional syntax theory gives a superficial coverage of intonation patterns.

Suggested are differentiation criteria and methods of case contiguity and weak government in the contemporary Ukrainian language.

Key words: *predictability, unpredictability, case contiguity, proper contiguity, adverbial modifier of relationships, semantic and syntactic relationships, syntactic connection.*

Статтю подано до редколегії 24.04.2017